

UDK 821.163.44(091)“18“

Božidar PEJOVIĆ

CRNOGORSKA KNJIŽEVNOST XIX VIJEKA *

Po dominantnom stilskom izrazu i vladajućim književnim idejama ovo razdoblje predstavlja epohu romantizma, ali se po trajanju starih i pojavi novih književnih pravaca periodizacijski razlaže na period prožimanja književnih stilova i na period prelaza od romantizma ka realizmu. Njihovu unutrašnju granicu obilježava pojava umjetničke pripovijetke sedamdesetih godina, a kraj epohe označava pobjeda realizma kao književnog metoda u prvoj i drugoj deceniji XX vijeka. U okviru prvog perioda tek počinje da se razvija književni život. Osniva se štamparija (1834), pokreće kalendar „Grlica“ (1835–39), koji ima i funkciju književnog glasila, i pokreće izdavačka djelatnost. Pjesnici i stvaraoci gaje kult istorije i narodne poezije. Kao rezultat toga u „Grlici“ se objavljuje rukopis Petra I Petrovića „Kratka istorija Crne Gore“ (1835–38) i sakupljaju narodne pjesme, koje se pojavljuju u *Pjevaniji crnogorskoj i hercegovačkoj* (1833) Sima Milutinovića Sarajlije, u zbirkama Vuka Karadžića i u *Ogledalu srpskom* (1846) Petra II Petrovića Njegoša. Romantičarske književne ideje prožimaju se sa idejama prosvijećenosti, a uz njih naporedo traju neki klasicistički i žanrovski i stilski oblici. Pjesnički jezik izrasta iz crnogorskog govora i jezika narodnih umotvorina, ali je otvoren i za klasicističku simboliku i za riječi crkvenog jezika. Realističnost iskaza, preuzeta iz narodne poezije, drži u granicama istinitog poleta romantičarske mašte. U Crnoj Gori ovog razdoblja govor poezije je u funkciji govora istorije, pa je zbog toga osoben i njen romantizam, koji se javlja u vidu „prirodne poezije“ i „narodnog pravca“ u književnosti. Najrazvijeniji pjesnički oblici su epska pjesma, spjev i istorijska drama, zatim oda, himna i alegorija. Pored rodoljubive i misaone, gaje se i ljubavna i didaktička poezija. Poslanica, kao tradicionalni oblik komuniciranja crnogorskih gospodara sa narodom, i dalje zadržava rukopisni karakter. Kao granični književni oblik do vrhunca je dovodi Petar I, koji pored epskih pjesama spjevanih u duhu narodnih piše didaktične stihove o čojstvu i

¹ Tekst je prvobitno objavljen u okviru enciklopedijske jedinice „Crnogorci – Književnost“ u drugom izdanju *Enciklopedije Jugoslavije*. V. *Enciklopedija Jugoslavije*, 3, CRN–Đ, JLZ „Miroslav Krleža“, Zagreb, 1984, 130–132. Pod naslovom koji je ovde naznačen prilog je štampan u knjizi: Božidar Pejović, *Cjeline i detalji II*, priređivač Staniša Tutnjević, Svjetlost, Sarajevo, 1991, str. 303–308.

junaštvu („Poučenje u stihovima“) i pribjegava psalmu kao pjesničkom obliku („II crnogorska“). Po nekim jezičkim osobenostima i upotrebi rime poezija Petra I predstavlja ranu fazu odvijanja umjetničkog izraza od korijena narodne pjesme. Slične karakteristike prisutne su i u lirskim pjesmama Antuna Kojovića (1751–1845), autora karnevalskih komedija i pisca memoarske proze. Stvaralačko prevođenje jezika narodne u jezik umjetničke poezije izvršio je Njegoš, koji je uspio da podari vlastitu intonaciju narodnom desetercu i ostvari osoben način pjesničkog mišljenja. U početku svog razvoja oslanjao se i na narodnu pjesničku tradiciju i na iskustva klasicističke poezije, što se najviše ispoljilo u nacionalnom spjevu *Svobodijada* (1836) i nekim kraćim pjesmama. Uspjeliju spregu tih tradicija postigao je u *Luči mikrokozma* (1845), misaono-alegorijskom spjevu u šest pjevanja o čovjeku kao vrhovnoj tajni ljudskog promišljanja i pjesničkoj intuiciji kao jedinom putu njenog spoznavanja. Tim djelom i nekim kraćim pjesmama („Misao“, „Vjerni sin noći pjeva pohvalu mislima“) Njegoš je začeo misaonu poeziju u Crnoj Gori i razvio elemente deklarativne poetike klasicizma i romantizma. Osnovama „prirodne poezije“ najviše se približio svojim dramski strukturiranim pjesništvom. Crnogorski etos, pokazan u konkretnim istorijskim i egzistencijalnim uslovima kao stav herojsko-patrijarhalnog društva prema stalnoj borbi kao osnovnom načelu života i slobode, izražen je u Njegoševom *Gorskom vijencu* (1847), dramskom spjevu čiji je pjesnički jezik uzoran obrazac crnogorske poezije. Sa trećim njegovim velikim djelom, istorijsko-političkom dramom *Lažni car Šćepan Mali* (1851), taj se jezik izrazito približio sintaksi razgovornog nivoa, što je omogućilo da osobeno crnogorski humor dade osnovnu boju djelu. Romantičarska koncepcija lirike i njena oslobođenost od epske „priče“ dosljednije se pojavljuje tek u pjesmama Stevana Perovića Cuce (1830–1857). Za razliku od Njegoševog mješovitog stilskog izraza, Perović je pravi romantičarski liričar, deklarativno i suštinski orijentisan ka bajronovskom osjećanju svijeta. Pjesme je gradio oko romantičarskih simbola i metafora kao osnovnih motiva („Sjenka“, „Zatočenje“, „Nada“, „Tuga“, „Dan“), najčešće se oslanjajući na stih i jezik Njegoševе poezije.

U periodu od romantizma ka realizmu književni život je cjelovitije organizovan i dinamičniji nego ranije. Uz godišnjak „Orlić“ (1865–70, 85) i listove „za politiku i književnost“ „Crnogorac“ (1871–73) i „Glas Crnogorca“ (1873–77, 1879–1922), pokreću se i književni časopisi: „Crnogorka“ (1871), „Crnogorka“ (1884), „Zeta“ (1885), „Nova Zeta“ (1889–91), „Luča“ (1895–1900), „Književni list“ (1901–1902) i „Dan“ (1911–12). U njima se zastupaju ideje jezičkog i književnog jedinstva jugoslovenskih naroda, odbacuju naturalizam i socijalno usmjeren realizam, a zagovara se „zdravi realizam“ kao izraz narodnih ideala i moralne snage. Osamdesetih godina se u tim listovima i ča-

sopisima, u okviru širih državnopolitičkih i književnih vizija, sve više insistira na crnogorstvu kao životnom načelu Crne Gore. Njegova suština se određuje etičkim vrijednostima sadržanim u čojstvu kao pojmu „napretka, uljudnosti, kulture i civilizacije“. Na temelju tih određenja crnogorska književnost se izrazitije okrenula istorijskim, etičkim i kulturnim osobenostima Crnogoraca oblikujući pri tom crte svoje tematske, duhovne i izražajne posebnosti i razvijajući svijest o toj posebnosti i autonomnosti u krugu literature kojoj jezički pripada. Na razvoj poezije u ovom periodu opredjeljujuće je djelovalo književno djelo Nikole I Petrovića (1841–1921), knjaza i kralja Crne Gore. Njegova poezija je često krajnje politizirana, podređena njegovim dinastičkim ambicijama i državnim ciljevima. Uprkos tome, uspio je da ostvari i značajna književna djela. U njegovim lirskim spjevovima („Hajdana“, 1889, „Pjesnik i vila“, 1892) građa uzeta iz istorije Srba i Crnogoraca podređena je romantičarskoj inspiraciji i frazi, ali se mjestimice javljaju i nadahnutija lirska mjesta. Izvjesna krutost pjesnikove „čojstvenosti“ i državničkog položaja onemogućila ga je da u lirici, osim u nekoliko pjesama („Onamo, namo“), ostvari rafinovaniji pjesnički izraz. I njegove lirske pjesme su najčešće bili politički plakati. U poeziji ga podražavaju, između ostalih, Radoje Roganović (1859–1900), epski i dramski pjesnik, Filip Kovačević (1860–1920) i Radovan Krivokapić Orlinski (1876–1938). U lirici postiže nešto čistiji i samostalniji izraz Jovan Popović Lipovac (1856–1919), pjesnik značajnog obrazovanja, ali ipak najznačajnija ostvarenja postiže političkom alegorijom („Manita majka“) i satiričnom pjesmom („Slike iz života“). Njegoševskim pjesničkim jezikom i lirskim načinom mišljenja vladao je jedino Marko Miljanov (1833–1901). U jednoj hajdučkoj elegiji o samoći, objavljenoj u etnografskom djelu *Život i običaji Arbanasa* (1905), dohvatio je najintimnije treptaje krepkog muškog bića. Moderni senzibilitet i pjesnički izraz već je, međutim, osvajao i crnogorsku poeziju s kraja XIX i početka XX vijeka. Najcjelovitije se očitovao u pjesmama Borislava Minića („Hajdemo, dušo“, 1911, „Borba sa šakalom“, 1913). Za dramu se u Crnoj Gori očekivalo da se razvije iz narodne epike, pa zato ona i stoji pod uticajem romantizma i istorijske drame u stihu. Brojni pokušaji u tom pravcu nijesu donijeli očekivane rezultate niti samosvojnu dramaturgiju. Jedino je Nikola I u *Balkanskoj carici* (1886) i *Knjazu Arvanitu* (1895) uspio da ostvari čvrste dramske likove i dinamične sukobe. U *Balkanskoj carici*, koja je postigla međunarodni uspjeh, državni razlog kao unutrašnji regulativ moralnog kretanja junaka drame, uspješno je pretvorio u elemenat strukture djela piščeve političke namjere. U njoj se javljaju kompleksniji elementi drame strasti. Na komediji se počinje raditi tek krajem vijeka. Godine 1898. nastaju komedije *Kako se ko rodi* knjaza Nikole I i *Nevjerna žena* Đura Špadijera (1871–1953). U njima se polazi od crnogorskog narodnog humora i

želje da se smijehom pouči. Knjaz Nikola I se u svojoj komediji predstavio i kao regresivni satiričar.

Pripovjedačka proza se razvija iz oblika usmenog pripovijedanja i od početka u sebi nosi realističnost njihovog iskaza. Postepeno se, međutim, oslobađa folklorne fakture i posve se okreće realizmu kao književnom metodu. Prelazni oblik od narodne ka umjetničkoj pripovijetki predstavljaju neke priče Vuka Vrčevića (1811–82). Umjetničku pripovijetku složenu iz građe narodnih umotvorina ostvario je Stefan Mitrov Ljubiša (1822–78), osnivač istorijske pripovijetke i kratke šaljive priče u crnogorskoj književnosti. On je nastojao da izmiri zahtjeve romantizma i realizma oslanjajući se na izvornost narodne epike, prvi je razvijajući u modernom proznom obliku. Zbog toga su njegove zbirke *Pripovijesti crnogorske i primorske* (1875) i *Pričanja Vuka Dojčevića* (1878/79) bile ocijenjene kao ogledi „zdravog realizma“. Njegovo djelo oponašaju brojni diletanti, među kojima se ističe Jovan Ivanišević (1868–1944), koji u zbirci *Vragolije Vuka Zločevića* (1902) donosi nove priče o Ljubišinom junaku. „Crnogorski Homer“, uzaludno očekivan da se pojavi u epu, pojavio se u anegdotskim pripovijetkama Marka Miljanova. Njegovi *Primjeri čojstva i junaštva* (1901) predstavljaju modifikaciju osnovnih moralnih načela glavnog tipa junaka crnogorske književnosti XIX vijeka. Znakove humorne destrukcije tog junaka pokazuju već neke pripovijetke („Mirovi jadi“) Sima Šobajića (1878–1916), a pobjedu analitičkog postupka i realističke deskripcije donose priče Radovana Perovića Nevesinjskog (1879–1944) u njegovim zbirkama *Gorštakinje* (1906) i *S orlovskih krševa* (1914). U ovom periodu tek počinje da se razvija književna kritika, pa je razumljivo da nema cjelovitijeg i razvijenijeg kritičarskog sistema. Najizrasliji kao kritičar i polemičar je dr Lazar Tomanović, čiji su uzorni modeli bili romantičarska poezija i pripovjedačka proza „zdravog realizma“.